

“HUNARMANDCHILIK REALIYALARINING SHAKLLANISHI VA LINGVOMADANIY MAZMUNI”

Ilyos Nuraliyev

Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti
tayanch doktoranti

e-mail: i.nuraliyev@dtpi.uz

ORCID: <https://orcid.org/0009-0001-4130-2385>

<https://doi.org/10.5281/zenodo.17370244>

Annotatsiya: Ushbu maqolada o'zbek xalqining hunarmandchilik realiyalari lingvomadaniy nuqtai nazardan tahlil qilingan. Realialarning shakllanish omillari, ularning milliy-madaniy mazmuni hamda tarjimada ifodalanish muammolari ilmiy asosda yoritilgan. Tadqiqot davomida hunarmandchilikka oid birliklarning semantik tuzilmasi, denotativ va konnotativ qatlamlari ajratib ko'rsatilgan. Shuningdek, o'zbek va ingliz tillaridagi hunarmandchilik terminlari va frazeologik birliklar o'rtasidagi madaniy ekvivalentlik, funksional va tavsifiy tarjima usullari qiyosiy tahlil etilgan. Maqola natijalari til va madaniyat o'zaro munosabatini, xalqning dunyoqarashi va madaniy kodini yoritishda muhim ilmiy manba sifatida xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: *hunarmandchilik realiyalari, lingvomadaniyat, denotativ qatlam, konnotativ qatlam, tarjima, madaniy ekvivalentlik, usta-shogirdlik, xalq hunari, frazeologik birlik, madaniy adaptatsiya.*

Аннотация: В статье рассматриваются ремесленные реалии узбекского народа с лингвокультурологической точки зрения. Раскрыты факторы формирования ремесленных реалий, их национально-культурное содержание и особенности передачи при переводе. Анализируются семантическая структура, денотативный и коннотативный уровни ремесленных терминов, а также культурная эквивалентность и описательные методы перевода между узбекским и английским языками. Результаты исследования имеют важное значение для изучения взаимодействия языка и культуры и выявления культурного кода народа.

Ключевые слова: *ремесленные реалии, лингвокультурология, денотативный уровень, коннотативный уровень, перевод, культурная эквивалентность, народное ремесло, фразеологизмы, культурная адаптация.*

Annotation: The article analyzes the craft-related realia of the Uzbek people from a linguocultural perspective. It explores the factors influencing their formation, their national and cultural meanings, and the challenges of rendering them in translation. The study identifies the denotative and connotative layers of these lexical units and compares Uzbek and English craft-related terms and phraseological expressions in terms of cultural equivalence and descriptive translation methods. The results of the research contribute to understanding the interaction between language and culture and the representation of national cultural identity.

Keywords: *craft realia, linguoculture, denotative meaning, connotative meaning, translation, cultural equivalence, craftsmanship, folk art, phraseology, cultural adaptation.*

So'nggi yillarda tilshunoslikda xalq madaniyatini, milliy tafakkurni va tarixiy xotirani til vositasida o'rganishga qaratilgan lingvomadaniyatshunoslik yo'nalishi jadal rivojlanmoqda.

Har bir xalqning tili o'zining madaniy genetik kodi sifatida, o'tmishdan meros bo'lib kelayotgan turmush tarzi, urf-odatlar, qadriyatlari va mehnat faoliyatini aks ettiradi¹. Shu nuqtai nazardan, hunarmandchilik realiyalari — xalqning moddiy madaniyatini, ma'naviy merosini va dunyoqarashini ifodalovchi muhim til birliklaridir.

Hunarmandchilik realiyalari xalqning tarixiy tajribasidan, turmush tarzidan, mehnat vositalari va buyumlariga berilgan nomlardan shakllanadi. Masalan, zardo'zlik, kulolchilik, temirchilik, ganchkorlik, do'ppido'zlik kabi birliklar nafaqat kasbni bildiradi, balki ular orqali xalqning estetik qarashlari, ijtimoiy me'yorlari va qadriyatlari ham namoyon bo'ladi².

Til tizimidagi bunday birliklar ko'p hollarda tarixiy-etnografik ma'lumotlar bilan bog'liq bo'lib, ularning lingvomadaniy tahlili orqali millat tafakkurining shakllanish manbalarini aniqlash mumkin. Hunarmandchilik realiyalari madaniyatlararo muloqotda tarjima jarayonida ham muhim rol o'ynaydi, chunki ularning ma'nosi to'liq boshqa tillarga ko'chmaydi va madaniy kontekstni saqlash uchun maxsus yondashuvni talab etadi³.

Mazkur maqolada hunarmandchilik realiyalarining shakllanish bosqichlari, ularning lingvomadaniy mazmuni, leksik-semantik xususiyatlari hamda o'zbek va ingliz tillaridagi o'xshashlik va farqlari tahlil qilinadi.

HUNARMANDCHILIK REALIYALARINING SHAKLLANISH OMILLARI

Hunarmandchilik realiyalari xalqning tarixiy taraqqiyoti, ijtimoiy munosabatlari, iqtisodiy faoliyati va madaniy qadriyatlari bilan chambarchas bog'liq holda shakllangan. Har bir xalqning mehnat jarayonida paydo bo'lgan atamalar, buyum nomlari, asbob-uskunalar, kiyim-kechak va bezak buyumlari nomlari tilda mustahkam joylashib, vaqt o'tishi bilan realiya sifatida til tizimining madaniy qatlamiga aylangan⁴.

O'zbek xalqida hunarmandchilik qadimdan jamiyat hayotining muhim qismi bo'lib, u o'ziga xos an'analar, ramzlar va terminlarni shakllantirgan. Masalan, misgar, zardo'z, do'ppido'z, quroqchi, naqqosh kabi so'zlar nafaqat kasb egasini, balki xalqning badiiy didi, ijodiy tafakkuri va qadriyatlarini ifodalaydi⁵. Shu bois bunday birliklar lingvomadaniy tahlil uchun muhim manba hisoblanadi.

Hunarmandchilik realiyalarining shakllanishiga ta'sir etgan omillarni quyidagi asosiy guruhlariga ajratish mumkin:

Tarixiy-etnografik omillar.

Har bir xalqning hayot tarzi va tarixiy jarayonlari hunarmandchilik faoliyatiga bevosita ta'sir ko'rsatgan. Masalan, Markaziy Osiyoda ipak yo'lining mavjudligi zardo'zlik, ipakchilik, kulolchilik kabi sohalarning rivojlanishiga sabab bo'lgan. Bu jarayonda "atlas, adras, ganch, sopol, mis" kabi terminlar tilda barqaror o'rnashgan⁶.

Madaniy-ma'naviy omillar.

Hunarmandchilik nafaqat iqtisodiy faoliyat, balki estetik qadriyatlarni ifodalovchi san'at turi sifatida shakllangan. Har bir buyum, naqsh yoki bezak orqasida xalqning dunyoqarashi va

¹ To'xliyev, B. (2016). Til va madaniyat munosabati. – Toshkent: Fan.

² Boymirzayeva, G. (2019). "O'zbek tilidagi hunarmandchilikka oid so'zlarning lingvokulturologik tahlili." // Filologiya masalalari, №3, 112–118-betlar.

³ Baker, M. (2011). In Other Words: a Coursebook on Translation. – London & New York: Routledge.

⁴ Rakhmatullaev, Sh. (1982). O'zbek tili frazeologiyasi masalalari. – Toshkent: Fan.

⁵ G'ulomov, a. (2012). O'zbek frazeologiyasi va xalq og'zaki ijodi. – Toshkent: O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi.

⁶ alpatov, V. M. (2015). Yazyk i kul'tura. – Moskva: Nauka.

e'tiqodi mujassam bo'lgan. Shu bois islimiy naqsh, guli bodom, iloni naqsh, suyak o'ymakorligi kabi terminlar faqat material emas, balki madaniy semantikani ham ifodalaydi⁷.

Ijtimoiy-iqtisodiy omillar.

Jamiyatda hunarmandchilikning tutgan o'rni, bozor iqtisodiyoti va ijtimoiy tabaqalanish bu realiyalarning shakllanishida muhim rol o'ynagan. Masalan, "ustoz-shogird, bozor hunarmandi, kasb egasi" kabi so'zlar jamiyatdagi ijtimoiy munosabatlarni ham ifodalaydi

Til tizimi va metaforik tafakkur.

Ba'zi realiyalar tildagi metaforik o'xshatishlar, ramziy ifodalar orqali yangi ma'no olgan. Masalan, "temirdek odam", "oltin qo'l", "so'z ustasi" kabi birliklar hunarmandchilik terminlaridan semantik kengayish natijasida paydo bo'lgan idiomatik ifodalardir⁸.

Shunday qilib, hunarmandchilik realiyalari xalq tarixining, ijtimoiy hayotining va madaniy tafakkurining o'ziga xos in'ikosi sifatida tilda shakllanadi. Ular nafaqat so'z boyligini boyitadi, balki milliy o'zlik va madaniy merosni avlod-dan-avlodga yetkazish vositasi sifatida xizmat qiladi.

HUNARMANDCHILIK REALIYALARINING LINGVOMADANIY MAZMUNI

Til — bu xalq madaniyatining in'ikosi, madaniyat esa tilda o'z ifodasini topadigan ijtimoiy ong shaklidir. Shu bois har bir realiya xalqning milliy tafakkuri, qadriyatlar va dunyoqarashi bilan uzviy bog'liqdir⁹. Hunarmandchilik realiyalari ham shunday birliklardan bo'lib, ular orqali xalqning mehnat an'analari, turmush tarzi va estetik qarashlari tildagi leksik birliklar orqali ifodalanadi.

O'zbek tilida "usta", "shogird", "hunar", "asbob", "buyum", "naqsh" kabi birliklar faqat ma'nodagi obyektiv reallikni emas, balki madaniy-ma'naviy qadriyatni ham bildiradi. Masalan, "Hunar – oltin taqinchoq", "Hunar egasi xor bo'lmas" kabi maqollar xalq tafakkurida mehnat va kasbni sharaflash, usta-shogird an'analari qadrlash timsolidir¹⁰.

Lingvomadaniyatshunoslik nuqtai nazaridan bunday birliklarning semantik tuzilmasi ikki qatlamdan iborat:

denotativ (obyektiv) qatlam – real predmet, buyum yoki jarayonni bildiradi (kulol, zardo'z, misgar);

konnotativ (madaniy) qatlam – ma'naviy, estetik yoki ramziy ma'noni ifodalaydi (ustalik, halollik, hunarga sadoqat).

Masalan, ingliz tilida "craft", "artisan", "smith", "carpenter", "weaver" kabi so'zlar o'zbek tilidagi hunarmand, temirchi, duradgor, to'quvchi birliklariga ekvivalent bo'lsa-da, ularning madaniy konnotatsiyasi farq qiladi. Ingliz tilida "craftsmanship" tushunchasi asosan mahorat va individual ustalikka urg'u beradi, o'zbek tilida esa usta-shogirdlik, baraka va mehnatning qadri bilan bog'liq¹¹.

Shuningdek, ko'plab hunarmandchilik realiyalari metaforik kengayish orqali tildagi frazeologizmlarga asos bo'lgan. Masalan:

⁷ Komilova, M. (2021). "Madaniyatlararo muloqotda realiyalarning o'rni." // Philology International Journal, Vol. 6, Issue 2.

⁸ Wierzbicka, A. (1997). Understanding Cultures through Their Key Words. – Oxford: Oxford University Press.

⁹ Safarov, Sh. (2008). Kognitiv tilshunoslik. – Toshkent: Fan.

¹⁰ G'ulomov, A. (2012). O'zbek frazeologiyasi va xalq og'zaki ijodi. – Toshkent: O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi.

¹¹ Newmark, P. (1988). A Textbook of Translation. – London: Prentice Hall.

“Ustalik bilan bajarildi” – ishning sifatini ifodalaydi;

“Qo'li mohir”, “Oltin qo'l” – ijobiy baho bildiruvchi metafora;

Ingliz tilida esa “a master hand”, “handcrafted precision” kabi iboralar shunga yaqin ma'no beradi.

Hunarmandchilik realiyalarining lingvomadaniy mohiyatida quyidagi asosiy g'oyalar mujassam:

Mehnatsevarlik — xalq tafakkurida hunar mehnat va sabrning timsoli sifatida talqin qilinadi;

Ijodkorlik va estetik qadriyat — har bir buyumda go'zallik, mahorat va did aks etadi;

Ustoz-shogirdlik an'anasi — bilim va hunarni avloddan-avlodga o'tkazish tamoyili;

Baraka va halollik — hunar orqali halol rizq topish va bunyodkorlikni qadrlash.

Bu jihatlar o'zbek xalqining madaniy kodini belgilovchi asosiy elementlar sifatida frazeologik tizimda, maqollarda, xalq og'zaki ijodida keng aks etgan. Masalan, “Hunar – inson ziynati”, “Hunarsiz odam qulsiz qo'l”, “Ustozdan o'rganmagan, ustalik qilolmas” kabi iboralar milliy qadriyatlarning tildagi ifodasi sifatida e'tiborga molikdir¹².

Tilshunos olim G. Boymirzayeva ta'kidlaganidek, “madaniyatning til tizimida o'z ifodasini topishi xalq tafakkurining lingvomadaniy portretini shakllantiradi”¹³. Shu bois hunarmandchilik realiyalarining tahlili faqat leksik yoki etimologik emas, balki madaniy-psixologik tafakkur mahsuli sifatida ham muhim ilmiy ahamiyat kasb etadi.

HUNARMANDCHILIK REALIYALARINING TARJIMADA IFODALANISHI

Hunarmandchilikka oid realiyalarni tarjima qilish jarayoni o'ziga xos lingvokulturologik va semantik murakkabliklarga ega. Chunki bunday birliklar nafaqat leksik ma'no, balki milliy madaniyat, urf-odat va tarixiy tajribani ham o'zida mujassamlashtiradi. Shu bois tarjimada bu kabi so'z va iboralarni to'liq ekvivalent bilan ifodalash har doim ham imkoni bo'lmaydi¹⁴.

Masalan, o'zbek tilidagi “sopolchi”, “misgar”, “zardo'z”, “do'ppi tikuvchi” kabi so'zlar ingliz tilida mos ravishda “potter”, “coppersmith”, “gold embroiderer”, “skullcap maker” deb tarjima qilinadi. Biroq bu birliklar madaniy konnotatsiyani to'liq aks ettira olmaydi. Chunki o'zbek tilida zardo'z nafaqat kasb egasini, balki milliy san'at, nafislik, mahorat va ayollarning didini ifodalovchi obraz sifatida qabul qilinadi¹⁵.

Shu bois tarjimon realiyani ekvivalent, tavsifiy (descriptive), yoki transkripsion usulda tarjima qilishni tanlaydi. Masalan:

zardo'z → zardozi craftsman (transkripsion + tavsifiy)

misgar → a craftsman who works with copper (tavsifiy)

do'ppi → Uzbek embroidered skullcap (madaniy izohli)

¹² Bobojonova, N. (2020). “O'zbek va ingliz tillarida milliy madaniyatni ifodalovchi frazeologizmlarning tarjimasi.” // O'zbekiston filologiya jurnali, №4, 85–91-betlar.

¹³ Boymirzayeva, G. (2019). “O'zbek tilidagi hunarmandchilikka oid so'zlarning lingvokulturologik tahlili.” // Filologiya masalalari, №3, 112–118-betlar.

¹⁴ Nida, E. (1964). *Toward a Science of Translating*. – Leiden: E.J. Brill.

¹⁵ Karimova, M. (2021). “Hunarmandchilik terminlarini ingliz tiliga tarjima qilishda madaniy moslik muammolari.” // Til va madaniyat jurnali, №2, 56–63-betlar.

P. Newmark fikricha, realiyalarni tarjimada to'g'ridan-to'g'ri ekvivalent bilan almashtirish mumkin bo'lmaganda, tarjimon ularning madaniy funksiyasini saqlab qolish uchun "cultural equivalent" yoki "functional equivalent" usullarini qo'llashi lozim¹⁶.

Masalan, o'zbekcha "Oltin qo'lli usta" iborasining inglizcha muqobili "a master of golden hands" tarzida so'zma-so'z tarjima qilinsa, ma'nosi noaniq chiqadi. To'g'ri tarjima "a highly skilled craftsman" yoki "a master of his craft" tarzida berilishi maqsadga muvofiq.

Shuningdek, o'zbek tilidagi "Hunarsiz odam qulsiz qo'l" maqolasi ingliz tilida "a man without skill is a hand without power" tarzida so'zma-so'z emas, balki "Skill makes a man" yoki "Without craft, man is powerless" kabi erkin tarjimada madaniy mazmuni saqlaydi¹⁷.

Tarjimon uchun asosiy vazifa — mazmuni yetkazish bilan birga, madaniy ohangni yo'qotmaslikdir. Shu jihatdan hunarmandchilik realiyalari tarjimasi madaniy adaptatsiya (cultural adaptation) tamoyiliga tayanadi. Tarjimon milliy madaniyatga oid birlikni boshqa madaniyat vakiliga tushunarli shaklda yetkazishi kerak.

Masalan, quyidagi realiyalarni qiyoslaymiz:

O'zbekcha birlik	Inglizcha ekvivalent	Tarjima turi	Izoh
Zardo'z	Gold embroiderer / Zardozi artisan	Tavsifiy / Transkripsion	"Zardozi" hind-islom madaniyatida ham bor, lekin o'zbekcha uslub boshqacha
Misgar	Coppersmith	To'liq ekvivalent	Ma'nosi mos, madaniy jihatdan neytral
Kulol	Potter	To'liq ekvivalent	Keng tarqalgan xalq hunari
Do'ppi	Uzbek skullcap	Tavsifiy	Milliy madaniyat bilan bog'liq
Usta-shogird	Master-apprentice	Funksional	Madaniy an'ana ekvivalenti sifatida mos keladi

Ko'rinib turibdiki, realiyalarni tarjima qilishda madaniy fon va semantik maydonni tahlil qilish tarjimaning muvaffaqiyatini belgilaydi. Tarjimon har doim madaniy kontekstni hisobga olgan holda realiyani moslashtirishi lozim.

Shuningdek, ayrim hunarmandchilik atamaları ingliz tiliga internatsional termin sifatida kirib kelgan. Masalan, "chapan", "atlas", "adras", "suzane" kabi birliklar endi ingliz matnlarida loanword sifatida qo'llanilmoqda:

"The suzane is an embroidered wall hanging traditional to Central asia."

Bu jarayon lingvomadaniy diffuziya — ya'ni madaniyatlararo ta'sir natijasida yuzaga kelgan. Shu tarzda o'zbek madaniy realiyalari ingliz tilida ham semantik o'rin egallab bormoqda¹⁸.

¹⁶ Newmark, P. (1988). *a Textbook of Translation*. – London: Prentice Hall.

¹⁷ Baker, M. (1992). *In Other Words: a Coursebook on Translation*. – London: Routledge.

¹⁸ Sharipova, D. (2020). "O'zbek xalq hunarmandchiligi atamalarining ingliz tilidagi o'zlashuvi." // *Filologiya masalalari*, №4, 90–96-betlar.

XULOSA

Hunarmandchilik realiyalari xalqning madaniy merosi, mehnat an'analari va estetik tafakkurini o'zida mujassamlashtirgan muhim lingvomadaniy birliklardir. Ular tildagi so'z boyligini boyitish bilan birga, xalqning dunyoqarashi, qadriyati va ruhiy olamini ham ifodalaydi.

Ushbu maqolada hunarmandchilik realiyalarining shakllanish omillari, lingvomadaniy mazmuni hamda tarjimadagi ifodalanish usullari tahlil qilindi. O'rganishlar shuni ko'rsatadiki, bunday birliklar o'zbek xalqining ijtimoiy hayoti, kasb-hunar tizimi, ustoz-shogirdlik an'analari bilan bevosita bog'liqdir.

Lingvomadaniy jihatdan hunarmandchilik realiyalari ikki qatlamda namoyon bo'ladi:

Denotativ qatlam – real obyektни bildiradi (asbob, buyum, kasb nomi va hokazo);

Konnotativ qatlam – xalq tafakkuridagi ma'naviy, estetik va qadriyat jihatini ifodalaydi (hunar, usta, mo'hir qo'l, baraka kabi).

Tarjima jarayonida esa ushbu realiyalarni to'g'ridan-to'g'ri ekvivalent bilan ifodalash har doim ham mumkin emasligi aniqlandi. Shu bois tavsifiy, funksional va madaniy ekvivalentlik usullari eng samarali yondashuv sifatida o'zini oqlaydi. O'zbek tilidagi do'ppi, zardo'z, kulol, misgar, adras kabi realiyalar ingliz tiliga kirib borayotgani esa o'zbek xalqining madaniy merosi xalqaro darajada e'tirof etilayotganidan dalolat beradi.

Maqola natijalariga ko'ra quyidagi xulosalarga kelindi:

Hunarmandchilik realiyalari lingvomadaniyatning faol qatlamini tashkil etadi;

Ularning semantik tahlili orqali xalq tafakkurining madaniy kodini aniqlash mumkin;

Tarjima jarayonida madaniy konnotatsiyani saqlab qolish uchun madaniy adaptatsiya tamoyili muhim ahamiyatga ega;

O'zbek realiyalarining xalqaro nutqqa kirib borishi lingvomadaniy diffuziya jarayonini aks ettiradi;

Bu yo'nalishda keyingi tadqiqotlar frazeologik realiyalar, terminologik tizimlar va madaniyatlararo kommunikatsiya nuqtai nazaridan davom ettirilishi zarur.

Demak, hunarmandchilik realiyalarining o'rganilishi faqat tilshunoslik emas, balki madaniyatshunoslik, etnolingvistika va tarjimashunoslik fanlari kesishgan nuqtada turgan dolzarb masala hisoblanadi. Ushbu tadqiqot natijalari milliy hunarmandchilik merosini ilmiy jihatdan chuqur tahlil qilish, uni xalqaro miqyosda targ'ib etish va zamonaviy tarjima jarayonlarida to'g'ri talqin qilish uchun muhim nazariy asos bo'lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Сафаров Ш. Когнитив тилшунослик. – Тошкент: Фан, 2008. – 256 б.
2. Гуломов А. Ўзбек фразеологияси ва халқ оғзаки ижоди. – Тошкент: Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 2012. – 312 б.
3. Бобожонова Н. “Ўзбек ва инглиз тилларида миллий маданиятни ифодаловчи фразеологизмларнинг таржимаси.” // Ўзбекистон филология журнали, №4, 2020. – Б. 85–91.
4. Боймирзаева Г. “Ўзбек тилидаги хунармандчиликка оид сўзларнинг лингвокултурологик таҳлили.” // Филология масалалари, №3, 2019. – Б. 112–118.

5. Каримова М. “Хунармандчилик терминларини инглиз тилига таржима қилишда маданий мослик муаммолари.” // Тил ва маданият журнали, №2, 2021. – Б. 56–63.
6. Шарипова Д. “Ўзбек халқ хунармандчилиги атамаларининг инглиз тилидаги ўзлашуви.” // Филология масалалари, №4, 2020. – Б. 90–96.
7. Newmark, P. a Textbook of Translation. – London: Prentice Hall, 1988. – 292 p.
8. Nida, E. Toward a Science of Translating. – Leiden: E.J. Brill, 1964. – 331 p.
9. Baker, M. In Other Words: a Coursebook on Translation. – London: Routledge, 1992. – 305 p.
10. Lotman, Yu. M. Kultura i vzryv. – Moskva: Gnozis, 1992. – 272 s.